

Dante: etika és politika*

Berényi Márk: *Dante etikája*. Budapest, Áron Kiadó.
2017. 216 oldal

Berényi Márk – 2016-ban sikeresen megvédett doktori disszertációján alapuló – kötete, mely nagyban gazdagítja a magyarországi Dante-szakirodalmat, a második 2017-es kiadású, magyar nyelvű dantiszti-kai mű, melynek középpontjában Alighieri etika- és politikafelfogása áll. (Időrendben az első a jelen sorok írója: *Dante és Vico. Dante politikai teológiája. Fejezetek a Dante-recepció történetéből*. Budapest, Hungarovox.) Ez összhangban van azokkal a dantiszti-kában az utóbbi körülbelül harminc évben érvényesülő trenddel, melyben Dante életművének komparatív, illetve interdiszciplináris megközelítése kerül előtérbe.

A kötet öt fejezetét és utószavát Berényi köszönetnyilvánítása és „bevezető gondolatai” előzik meg, mely utóbbiakban a szerző tisztázza kutatásának kereteit, Dante életművére mint elemzési tárgyra vonatkozó döntését, valamint érdekes reflexiókat fogalmaz meg az „etika vagy morál” közti választásról (a jelen kötetben foglalt elemzésben), kiemelve, hogy mivel „a legmodernebb vélekedések szerint a morális ítéleteknek az alapjait is az etika képezi” (21), így (mint azt jelen kötet címe is világosan jelzi) Dante *etikájának* vizsgálatára helyezi a hangsúlyt, szem előtt tartva

ugyanakkor a már említett interdiszciplináris megközelítést is: „jelen írás alapjában véve nem pusztán filozófiai mű, mint inkább az irodalomtudomány, a filozófia és a teológia alkotta útkereszteződésben elhelyezkedő tanulmány” (21). Ezt követően a szerző magyarázatot ad kötete fejezeteinek általa választott sorrendjére, összefoglalva egyben azok tartalmát (21–24).

A fejezetek témái az alábbiak. I. *Választhatunk-e jó és rossz között? A szabad akarat kérdésköre Dante műveiben*; II. *Dante és az édes új stílus. A nemes szöveg kérdésköre Dante műveiben*; III. *Arab-muzulmán hatások a dantei életműben*; IV. *Dante államelmélete*; V. *Az Ulixes-epizód tudományetikai vonatkozásai*. Jelen recenzióban elsősorban az I. és a IV. fejezet témáira összpontosítok.

Az I. fejezetben Berényi, miután rövid áttekintést ad a szabad akaratról való elmélkedések történetéről Dantéig bezárólag (26–31), egy fontos témát, Alighieri *kételyeit* vizsgálja a szabad akaratra vonatkozólag (31–38). Jogosan emeli ki Boëthius *A filozófia vigasztalása* című művét (Ágoston *A szabad akaratról* című műve mellett) mint lényeges forrást Alighieri szabad akaratra vonatkozó spekulációiban: ismert, hogy a boëthiusi műben kulcsfontosságú a *kontingencia mint a világot meghatározó tényező* tézise. Berényi az alábbiak szerint foglalja össze Dante *fortuna*-konceptióját: Alighieri szerint „a szerencse olyan égi erő

* A recenzió az NKFIH/OTKA K 124514. sz. kutatás támogatásával készült.

[...], amelyre az isteni gondviselés ráruházta a múltó javak [...] fölötti felügyeletet. Az ő feladata ezeket elosztani, olykor egyesektől elvenni, majd azt másoknak odaadni. Mivel pedig ő maga is [a szerencse] Isten akaratától függ, az embereknek éppúgy felesleges ellenállni az ő akaratának, mint haragudni rá” (34). Mindezeknél nagyobb jelentőségű a szerencse és az akarat *viszonya* Dante etikaelméletében. Ezzel kapcsolatos reflexióit így összegzi Berényi: Alighieri vonatkozó szövegeiből az olvasható ki, hogy „erkölcsi téren az egyén *dönthet* saját sorsa fölött; anyagi kérdések terén sajnos nem”, vagyis azon „kérdésekben, amelyek az egyén túlvilági létét (kárhozat, megtisztulás vagy üdvözülés) határozzák meg, az egyénnek *van* döntési lehetősége, ám azokban, amelyek csupán a rövid és múlandó földi létére hatnak ki (anyagi javak), nincsen” (35, kiemelés tőlem, N. J.). E témát illetően Berényi jogosan mutat rá Averroës *A vallási dogmák bemutatásának módjai* című munkájának Dantéra gyakorolt feltételezhető hatására: az arab Arisztotelész-komentátor egyik fő tézisének megfelelően – melyet Dante továbbfejleszthetett – „az ember [...] hatóoka önnön cselekedeteinek, de [...] soha nem lehet hatóoka azon eseti körülményeknek, melyek körülveszik” (35–36). Berényi külön alfejezetet szán az öngyilkosság kérdése középkori-tomista, illetve dantei koncepciójának (38–44), mely utóbbiról a *Pokol* XIII. énekében olvashatunk, s melynek megfelelően (Aquinói Tamás *Summája* nyomán) az öngyilkosság súlyosabb bűn, mint a felebaráttal szemben elkövetett bármely vétség, és semmiképp nem tartozik a szabad akarat hatókörébe.

Dante politikaelméletének alapjait Berényi – a IV. fejezetben – értelemszerűen mindenekelőtt *Az egyeduralomban (Monarchia)*, a *Vendégségben (Convivio)* és az *Isteni színjátékban* tárja fel. A szerző parafrázisának megfelelően a *Monarchiában* Alighieri

arra keresi a választ, hogy az egyeduralom jó-e a világ szempontjából, továbbá hogy a Római Birodalom „jól irányította-e a felügyelete alatt álló területeket”, végül pedig hogy „az állam irányítójának hatalma (függetlenül attól, hogy az császár, király, vagy bármiféle egyéb uralkodó) Istentől, vagy annak egy helytartójától függ-e, különös tekintettel a római pápa személyére” (120), mindezen vizsgálódást induktíve, az egyéntől az állam irányában megvalósítva. Jogosan emeli ki Berényi, hogy Dante államelmélete nagyrészt Arisztotelész egyes műveire (*Politika*, *Nikomakhoszi etika*, *De anima*, illetve ezek Tamás-féle kommentárjaira, valamint Tamás *De regimine principumára*) vezethető vissza (vö. 124–126). A *Convivio* egyes helyei alapján leszögezhető, hogy Alighieri felfogásában „az egyeduralkodónak arra kell törekednie, hogy boldoggá és méltóvá tegye az egyes individuumok életét”, továbbá az egyeduralkodó által megvalósított – felek közti – közvetítésnek „nemcsak az egyes személyek, hanem az egyes csoportok között is meg kell valósulnia” (128). Ismert, hogy Dante ideáltipikus uralkodója – aki Alighieri szerint elvileg megvalósíthatna volna az Egyetemes Birodalmat – VII. Henrik volt, akinek a *VII. Levelet* is címezte, s akinek alakját többször idézi fel méltatóan a *Színjátékban* (vö. 129).

Berényi érdekfeszítő vizsgálódásban fejti ki, hogy míg a *Monarchiában* a szekuláris és az egyházi hatalom kapcsolatáról mint a Hold (császár) és a Nap (pápa) viszonyáról beszél, addig a *Színjátékban* – meghaladva a tomista álláspontot, és e kettőt egyenrangúnak tartva – a *két Nap elméletét* fejti ki, mint ideális egyensúly-állapotot, mely a Császárság és a Pápaság közti hosszú távú konfliktus következtében (átmenetileg) megszűnt, s így tehát helyreállítandó (126–136). Külön alfejezetben kitérve a *Constantinusi adománylevél* dantei kritikájára (mely kritikának még

előfeltevése e dokumentum – később Lorenzo Valla által filológiailag cáfolt – hitelessége), Berényi helyesen idézi fel, hogy a szóban forgó adományozással szembeni állásfoglalás nagymértékben – a Dante által meggyűlölött – VIII. Bonifác pápa és az ő *Unam sanctam* című (1302-es) bullája ellen jut kifejezésre (vö. 138–142). Különösen érdekes a *Császárság és Egyház viszonya averroista szemszögből vizsgálva* című alfejezet, ahol Berényi felidézi többek közt, hogy Brabanti Siger – mint az averroizmus allegorikus alakja – Danténak Averroës iránti szimpátiája okán (is) szerepel a Paradicsomban (142). Különös módon Berényi itt nem tér ki az averroista eszméknek a *Monarchiában* fellelhető elemeire, és általánosságban – bár a szóban forgó alfejezetben nagyon is helytálló volna – keveset ír a *Monarchiáról*. Az egyik utalás az *Egyeduralomra* ráadásul kissé pontatlan: „félretéve kritikus hangnemet”, melyet száműzetésében „az Isteni színjáték írása során nem rejt véka alá –, Az egyeduralomban [Dante] viszonylag tág teret szentel az Egyház szerepe bemutatásának, és azt rendszerébe illesztve, a császársággal azonos szintre helyezi” (147). E passzus annyiban mindenképp korrigálandó, hogy Alighieri a *Monarchiában* is releváns kritikát gyakorol az Egyházzal szemben, a két hatalmi struktúra egyenrangúsítása – mint korábban jelen recenzióban, akárcsak magának Berényinek az elemzésében is volt erre utalás – a *Színjátékban* válik hangsúlyos elemmé, továbbá szem előtt tartandó, hogy a *Színjáték* III. része (tehát a *Paradicsom*) és a

Monarchia megírásának ideje – a dantisztikai konszenzusnak megfelelően – részben átfedésben lehetett. A *Császárság és az isteni igazságosság képe az Isteni Színjátékban, A sas énekei*, valamint A „hinni” és „elhinni” dilemmája című alfejezetekben foglalt vizsgálódások (melyek közül a legutóbbiban Berényi nagyban alapoz Umberto Eco és Kelemen János vonatkozó kutatásaira) minden tekintetben adekvátak (148–167).

A kritikai ismertetést e ponton lezárom, mindazonáltal megemlítendő, hogy örvendetes, hogy Berényi könyvében külön fejezetet szán – mint már említve volt – a dantei életműben feltárható arab-muzulmán hatások elemzésére (fenntartva, amit a könyv alapjául szolgáló disszertáció bírálójaként is említettem, hogy tudniillik hasznos lett volna Miguel Asín Palacios e téma szempontjából alapvető jelentőségű *La escatología musulmana en la Divina Comedia* című 1919-es munkájának nem pusztán említése [85], hanem releváns referenciaként való használata), és igazán dicséretes a számos más szerző által kutatott Ulixes-jelenet (*Pokol XXVI*) tudományfilozófiai szempontú vizsgálata (utóbbihoz hozzátéve, hogy Berényi alapjában véve néhány ismert interpretációt szintetizál hatékonyan, anélkül, hogy markáns egyéni álláspontot fejtene ki egy nem teljesen adekvát rövid konklúzió [194] helyett).

Berényi Márk munkája mindenekelőtt – a BA és az MA szintű képzésben – irodalmi, komparatisztikai, filozófiai és politika-elméleti kutatásokhoz szolgálhat hasznos tudományos műként.